

دانشگاه محقق اردبیلی
دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی
گروه آموزشی باستان‌شناسی و تاریخ

پایان‌نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد
در رشته‌ی تاریخ گرایش ایران اسلامی

عنوان:

تحول تشکیلات نظامی صفوی از قورچی به قوللر و شاهسون ۱۰۳۸-۹۰۷ هـ.ق / ۱۶۲۸-۱۵۰۱م.

استاد راهنما:

دکتر حسن اسدی

استاد مشاور:

دکتر سجاد حسینی

پژوهشگر:

فاطمه آهنگر ارجمندی

زمستان ۱۳۹۶

نام خانوادگی دانشجو: آهنگر ارجمندی	نام: فاطمه
عنوان پایان نامه: تحول تشکیلات نظامی صفوی از قورچی به قوللر و شاهسون ۱۰۳۸-۹۰۷ هـ.ق / ۱۶۲۸-۱۵۰۱ م.	
استاد راهنما: دکتر حسن اسدی استاد مشاور: دکتر سجاد حسینی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	
رشته: تاریخ	گرایش: ایران اسلامی
دانشگاه: محقق اردبیلی	دانشکده: ادبیات و علوم انسانی
تاریخ دفاع: ۱۳۹۶/۱۱/۱۵	تعداد صفحات: ۹۳
<p>چکیده</p> <p>شاه اسماعیل اول صفوی با تکیه نیروی قبایل ترکمان آناتولی که مریدان سرسپرده طریقت صفوی بودند، به سلطنت رسید. در دوره سلطنت شاه اسماعیل و تهماسب اول لشکر کشی ها و به طور کلی امور نظامی بر دوش نیروهای قبیله ای قزلباش و سران آن بود. اما جنگ قدرت میان این قبایل و تشتت و هرج و مرج ناشی از آن شاه تهماسب و شاه عباس را ناگزیر کرد تغییراتی در ساختار نظامی انجام دهند. ایجاد ارتش ثابت غیر ایلی و وفادار متشکل از غلامان گرجی و ارمنی که قولر نامیده شدند، از یک سو و تاسیس واحد شاهسون از دیگر سو از جمله این اقدامات بود. با این اقدامات از قدرت قورچیان کاسته و میان این نیروها توازن برقرار گردید. هدف اصلی از ایجاد این نیروها تامین وفاداری شخصی و مستقیم به شخص شاه بود. چرا که نیروهای قبیله ای در وهله اول به رؤسای خود وفادار بودند و از آن ها فرمان می گرفتند.</p>	
کلید واژه‌ها: قزلباشان، قورچیان، قوللر، شاهسون، شاه‌عباس اول.	

فصل اول: کلیات پژوهش

۲	۱-۱- مقدمه.....
۳	۱-۲- بیان مسأله.....
۴	۱-۳- سؤال های پژوهش.....
۴	۱-۳-۱- سؤال اصلی.....
۴	۱-۳-۲- سوالات فرعی.....
۴	۱-۴- فرضیه های پژوهش.....
۴	۱-۴-۱- فرضیه اصلی.....
۵	۱-۴-۲- فرضیه های فرعی.....
۵	۱-۵- هدف (اهداف) پژوهش.....
۵	۱-۵-۱- هدف پژوهش.....
۶	۱-۶- ضرورت و اهمیت پژوهش.....
۶	۱-۷- پیشینه پژوهش.....
۶	۱-۷-۱- وحید باصری (۱۳۹۱).....
۶	۱-۷-۲- هاشم آفاجری و دیگران (۱۳۸۹).....
۶	۱-۷-۳- فاروق سومر (۱۳۷۱).....
۷	۱-۷-۴- ریچارد تاپر (۱۳۸۴).....
۷	۱-۷-۵- سوسن بابایی و دیگران (۱۳۹۳).....
۷	۱-۸- نقد و بررسی منابع و مآخذ.....
۷	۱-۸-۱- منابع دست اول.....
۷	۱-۸-۱-۱- کتب تاریخنگاری.....
۷	۱-۸-۱-۲- تاریخ عالم آرای عباسی.....

- ۱-۸-۱-۳- احسن التواریخ..... ۸
- ۱-۸-۱-۴- تاریخ ایلچی نظام شاه..... ۸
- ۱-۸-۱-۵- نقاوه الآثار..... ۹
- ۱-۸-۱-۶- تکمله الاخبار..... ۹
- ۱-۸-۱-۷- روضه الصفویه..... ۹
- ۱-۸-۱-۸- جواهر الاخبار..... ۱۰
- ۱-۸-۱-۹- تذکره شاه طهماسب..... ۱۰
- ۱-۸-۱-۱۰- نقش ترکان آناتولی..... ۱۰
- ۱-۹-۱- سفرنامه ها..... ۱۰
- ۱-۹-۱- سفرنامه دلاواله..... ۱۰
- ۱-۹-۲- سفرنامه شاردن..... ۱۱
- ۱-۹-۳- سفرنامه تاورنیه..... ۱۱
- ۱-۹-۴- سفرنامه کمپفر..... ۱۱
- ۱-۹-۵- سفرنامه کارری..... ۱۲
- ۱-۱۰-۱- تحقیقات جدید..... ۱۲
- ۱-۱۰-۱- دیوان و قشون در عصر صفوی..... ۱۲
- ۱-۱۰-۲- تشکیلات دولت ملی در ایران..... ۱۲
- ۱-۱۰-۳- شاه عباس اول..... ۱۳
- ۱-۱۰-۴- صفویان در گذرگاه تاریخ..... ۱۳

فصل دوم: نقش قورچیان در روند تحولات تشکیلات نظامی صفویان

- درآمد..... ۱۵
- ۱-۲- مفهوم قورچی..... ۱۵
- ۲-۲- قورچیان..... ۱۶
- ۱-۲-۲- انواع قورچی..... ۱۷

- ۱۷ ۲-۲-۲- وزیر قورچیان (وزیر سرکار قورچی).
- ۱۸ ۳-۲- قورچی باشی.
- ۲۰ ۴-۲- نظامی گری شیوخ صفوی.
- ۲۰ ۱-۴-۲- دوره شیخ جنید.
- ۲۲ ۲-۴-۲- دوره شیخ حیدر.
- ۲۴ ۵-۲- فعالیت‌های نظامی قزلباشان و تأسیس دولت صفوی.
- ۲۶ ۱-۵-۲- جنگ شروان.
- ۲۷ ۲-۵-۲- نبرد شرور.
- ۲۹ ۶-۲- فعالیت‌های نظامی قورچیان در دوره سلطنت شاه اسماعیل اول.
- ۲۹ ۱-۶-۲- نبرد مرو.
- ۳۱ ۲-۶-۲- نبرد غجدوان.
- ۳۲ ۳-۶-۲- نبرد چالدران.
- ۳۲ ۷-۲- فعالیت‌های نظامی قورچیان در دوره شاه طهماسب اول.
- ۳۳ ۱-۷-۲- رویارویی شاملویان و تکه‌لویان.
- ۳۵ ۲-۷-۲- نقش شاملوها به عنوان یکی از قزلباشان با نفوذ.
- ۳۵ ۳-۷-۲- جنگ جام.
- ۳۶ ۴-۷-۲- نقش قورچی و قورچی باشی در دوره شاه طهماسب اول.
- ۳۷ ۸-۲- فعالیت‌های نظامی قورچیان در دوره فترت بعد از شاه طهماسب.
- ۳۷ ۱-۸-۲- سلطنت شاه اسماعیل دوم.
- ۳۸ ۲-۸-۲- سلطنت شاه محمد خدابنده.

فصل سوم: ایجاد تشکیلات قول‌ر به مثابه راهی برای مهار قزلباشان

- ۴۱ درآمد.
- ۴۱ ۱-۳- وارد کردن گرجیان به داخل ایران.
- ۴۲ ۲-۳- مفهوم قول.

- ۳-۳- قول لر..... ۴۲
- ۳-۴- غلامان لئه و تربیت شاهزادگان..... ۴۴
- ۳-۵- قول لر آقاسی..... ۴۵
- ۳-۶- قول لر در دوره شاه اسماعیل..... ۴۶
- ۳-۷- قول لر در دوره شاه طهماسب..... ۴۷
- ۳-۷-۱- لشکرکشی های شاه طهماسب اول در گرجستان..... ۴۷
- ۳-۷-۱-۱- لشکرکشی اول..... ۴۷
- ۳-۷-۱-۲- لشکرکشی دوم..... ۴۸
- ۳-۷-۱-۳- لشکرکشی سوم..... ۴۸
- ۳-۷-۱-۴- لشکرکشی چهارم..... ۴۹
- ۳-۸- قول لر در دوره سلطنت شاه اسماعیل دوم و شاه محمد خدابنده..... ۵۰
- ۳-۹- نقش خاندان شاملو و استاجلو در به سلطنت رساندن شاه عباس اول..... ۵۱
- ۳-۱۰- تضعیف قدرت سران قزلباش توسط شاه عباس اول..... ۵۲
- ۳-۱۱- اصلاح ساختار نظامی توسط شاه عباس..... ۵۴
- ۳-۱۲- قول لر در دوره شاه عباس اول..... ۵۶
- ۳-۱۳- نظام ینی چری و مقایسه نظام قول لر..... ۵۶
- ۳-۱۴- شناخت دو تن از امیران معروف قول لر..... ۵۷
- ۳-۱۴-۱- الله ویردی خان..... ۵۸
- ۳-۱۴-۲- امام قلی خان..... ۵۹
- ۳-۱۵- منطقه گرجستان..... ۶۱
- ۳-۱۶- موقعیت گرجی ها در ایران به روایت پیترو دلاواله..... ۶۱
- ۳-۱۷- زمینه های محدود کردن قدرت قزلباشان در دوره شاه عباس اول..... ۶۲
- ۳-۱۷- قتل مهدعلیا مادر شاه عباس..... ۶۲

فصل چهارم: فراز و فرود شاهسونان

درآمد.....	۶۵
۴-۱- شاهسون.....	۶۵
۴-۲- اظهار شاهی سیونی در دوره شاه اسماعیل اول.....	۶۶
۴-۳- شاهی سیونی در دوره جانشینی شاه طهماسب اول.....	۷۱
۴-۴- شاهسون‌ها در دوره سلطنت شاه محمد خدابنده	۷۲
۴-۵- شاهسون‌ها در دوره سلطنت شاه عباس اول.....	۷۳

فصل پنجم: نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری.....	۸۱
منابع و مأخذ.....	۸۳

فصل اول:

کلیات پژوهش

قزلباشان بیشتر از ترکمانانی بودند که در اوایل حکومت صفویه از آناتولی به ایران آمدند و در حمایت از تأسیس قدرت صفویه نقش اساسی ایفا کردند. قوای سپاه ایران در ابتدای به قدرت رسیدن شاه اسماعیل اول تا زمان سلطنت شاه عباس اول متشکل از قبایل قزلباش بود. قزلباشان به صورت سواره می‌جنگیدند و سواران آن‌ها را قورچی می‌نامیدند. قزلباشها در طول دوران حکومت صفویه تا قبل از شاه عباس اول دارای قدرت نظامی بسیاری بودند. در واقع امور نظامی صفویه در دست این قبایل بود. آنان افراد نزدیک به شاه اسماعیل و از اهل اختصاص بودند و به شاه اسماعیل در به قدرت رسیدن کمک کردند. بخصوص بعد از جنگ چالدران و شکست شاه اسماعیل اول از عثمانی، روند قدرت طلبی قزلباشان برای بدست آوردن امور نظامی، سیاسی حادث‌تر شد بطوریکه در هنگام جلوس شاه طهماسب اول صفوی که بیشتر از ده سال نداشت قزلباشان به مدت ده سال تمام یعنی از سال ۹۳۰ تا ۹۴۰ هـ. ق در موضع عناد و رقابت برای بدست آوردن بیشترین نفوذ در مناصب مهم نظامی سیاسی بودند. در عین حال رقابتهای قبیلگی قزلباشان که مانع از ائتلاف و اتحاد بین همه قبایل بود، موجب نجات قدرت شاه و دربار شد. اما واقعیت این است که شاه طهماسب که به عنوان مرشد کامل در نظر اکثر قزلباشان احترام خاصی داشت توانست در سال ۹۴۰ هـ. ق به مدت ۴۲ سال تعادل نسبتاً رضایت بخشی بین قزلباشان و سایر عناصر حکومتی برقرار سازد اما در طول این ۴۲ سال تضاد قدرت طلبی قزلباشان به خوبی مشهود بوده است. همین تضاد قدرت طلبی قزلباشان و رقابت قبیلگی باعث شد بعد از گذشت ۴۲ سال به هنگام بیماری شاه طهماسب بخصوص در سال ۹۸۴ هـ. ق به هنگام مرگ شاه طهماسب، مجدداً دو دستگی‌ها و اختلافات قزلباشها بر سر جلوس شاه بعدی شروع شد. این مسئله نشان داد که شاه طهماسب ظاهراً نتوانسته بود راه حلی دائمی برای قوت طلبی قزلباشها در جهت ادغام آن در بطن ساختار صفویه پیدا

کند و این مشکل تا زمان شاه عباس اول ادامه داشت. شاه عباس با ایجاد سپاه قول‌لر و اتحادیه شاهسون از قدرت قزلباشان کاست. سپاه قول‌لر هیچ گونه وابستگی قبیله‌ای نداشت و مستقیماً زیر نظر خود شاه بود.

۱-۲- بیان مسأله

اهمیت صفویان در ایجاد یک سپاه مجهز و منظم غیرقابل انکار است. صفویان نخستین سلسله حاکم بر ایران بعد از اسلام بودند که از ارتش ثابت متشکل از غلامان مسیحی مسلمان شده قفقاز بهره جستند. ارتباط گسترده صفویان با سایر ممالک عالم، زمینه‌آشنایی ایشان با فنون و مهارت‌های مختلف نظامی را فراهم ساخت. در ابتدای تأسیس دولت صفوی و معاصر با عهد سلطنت شاه اسماعیل اول، امور نظامی صفویان و مسئولیت پیشبرد جنگ‌ها و دفاع از قلمرو این دولت برعهده سپاه قبایلی متشکل از نیروهای قزلباش بود. این سپاه متکی بر نیروهای سواره نظام بود و در جنگ‌های دوره متقدم صفوی در جبهه شرقی و غربی با اوزبکان و عثمانی‌ها مقابله می‌کرد. قدرت شاه صفوی به تعداد و میزان ارادت قزلباشان تحت تابعیتش بستگی داشت. پس از مرگ شاه اسماعیل اول، فرزندش شاه طهماسب اول جانشین او شد. در این دوران سران قزلباش که در عهد شاه اسماعیل اول به ثروت و قدرت رسیده بودند، بنای رقابت و ستیز با همدیگر را گذاشتند. شاه طهماسب برای کاستن از قدرت قزلباشان، سپاه کوچکی از قورچیان که از بین خود قزلباشان انتخاب می‌شد را تشکیل داد. این دسته نظامی نوین، در عین خاستگاه قبیلگی نمونه‌ای از یک ارتش تقریباً ثابت وابسته به شخص شاه و جدا از نیروهای مرکز گریز ایلیاتی بود. اختلافات قزلباشان با یکدیگر و با شاه صفوی در دوران فترت بعد از شاه طهماسب اول به اوج رسید و زمینه ساز درگیری‌ها و انشقاق‌های مکرر در نظام حاکمیتی صفویه شد. با روی کار آمدن شاه عباس اول صفوی، سیاست‌هایی در راستای محدود سازی قزلباشان اعمال شد. روند محدود سازی قزلباشان با قدرت‌گیری تشکیلات نظامی قورچی همراه بود. با این حال شاه صفوی نسبت به قورچیان نیز بدگمان گشت، و در صدد تثبیت تشکیلات نظامی غیر ایلی قول‌لر برآمد. با تشکیل ارتش متکی بر قول‌لر، از وابستگی ارتش صفوی به نیروهای قبیله‌ای قزلباش و قورچی کاسته شد و این بار تشکیلات نظامی جدیدی بسان

ینی چری عثمانی، متشکل از اقوام مسیحی قفقازی چون گرجیان، ارامنه، چرکس‌ها و غیره ایجاد شد. معاصر با همین دوران گروه‌هایی از نیروهای جنگاور قزلباش ضمن روی گردانی از قبایل خویش اظهار شاهی سونی کردند و اتحادیه نظامی نوینی با وابستگی تمام به دولت صفوی و به ظاهر نفی هرگونه قبیله‌گرایی موسوم به شاهسون ایجاد شد.

۱-۳- سؤال‌های پژوهش

سؤال اصلی:

۱- تشکیلات نظامی صفوی از قورچی به قول‌ر و شاهسون از سال ۱۰۳۸-۹۰۷ه.ق/۱۶۲۸-۱۵۰۱م.

چه تحولاتی را سپری کرد؟

سوالات فرعی:

۱- هدف از تضعیف و سرکوب قزلباشان توسط شاه عباس چه بود؟

۲- قورچیان در دولت صفوی چه نقشی داشتند؟

۳- آیا شاهسون به معنای عام در دوره‌های قبل از شاه عباس اول وجود داشته است؟

۴- آیا ایجاد تشکیلات نظامی قول‌ر توسط شاه عباس اول تقلیدی از لشکر عثمانی بود؟

۱-۴- فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اصلی:

۱- قزلباشان در دوره‌های متقدم صفوی بدنه اصلی نیروهای رزمی دولت صفوی را تشکیل می‌دادند، اما در عهد شاه طهماسب اول قدرت سیاسی، نظامی و اجتماعی آنان کاهش یافت. در نهایت شاه عباس در مقابل قورچی‌ها، که از نیروهای سنتی و هسته اصلی قزلباش‌ها بودند، تشکیلات نظامی قول‌ر با خاستگاه مسیحی تشکیل داد. برای کاهش قدرت قزلباش‌ها اتحادیه‌ای از شاهسون‌ها که به معنی دوست‌داران یا محبان شاه بود ایجاد کرد که این اتحادیه تنها به شخص شاه وفادار بود.

فرضیه های فرعی :

۱- وی از این اقدام مقاصد سیاسی داشت. زیرا در نتیجه این اصلاحات، نفوذ ایلات قزلباش که اختلافات و جنگ های داخلی آنان موجب نگرانی شاه و خطری برای حکومت او محسوب می شد، کاهش یافت. ایجاد کادرهای ارتش دائمی از اهمیت سپاهیان ایلی کاست و نفوذ سیاسی بزرگان نظامی ایلی قزلباش و دیگر ایلات ترک را ضعیف کرد.

۲- قورچی ها که جایگزین سواران ایلیاتی قزلباشان بودند مجهز به کمان، تیر، شمشیر و سپر بودند. در زمان شاه طهماسب با انتخاب زبده ترین جوان، هنگ پاسداران شاهی (که مرکب از پنج هزار نفر بودند) به آنها قورچی می گفتند نخستین هسته ارتش صفوی در ایران به وجود آمد. اما بعدها با اصلاحات شاه عباس اول تعداد قورچیان کاهش یافت.

۳- شاهسون به معنای عام از دوره شاه اسماعیل اول بنیانگذار حکومت صفویه وجود داشته است. شاه اسماعیل قبل از این که به سلطنت برسد به عنوان مرشد کامل مورد توجه و علاقه فراوان قزلباشان بود. به دلیل همین احساسات عمیق قزلباشان به شاه بود که هیچ گاه اختلافی بین قزلباشان و شاه پیش نیامد تا شاه نیازی به شاهسون به معنای خاص در دوره شاه عباس داشته باشد. در دوران شاه طهماسب و شاه اسماعیل دوم چنین نیازی احساس نشد. اما از زمان سلطنت شاه محمد خدابنده به دلیل اختلاف بین سران قزلباش، اعلان شاهسون به معنای وفاداران به شاه در دوره شاه عباس ضرورت یافت.

۴- شاه عباس که همواره می کوشید وضع عموم همسایگان به ویژه از وضع دربار عثمانی و امور آن اطلاع داشته باشد از جود قاپی قول لری و ینی چری عثمانی آگاه بود. احتمال است که او سپاه قول لری یا غلامان را به تقلید از دربار عثمانی تشکیل داده باشد.

۱-۵- هدف (اهداف) پژوهش:

هدف پژوهش:

این پژوهش در صد پاسخ دادن به این سؤال است که چه تحولاتی در تشکیلات نظامی صفویان از قورچی به قول‌لر و شاهسون ۱۰۳۸-۹۰۷ هـ.ق. / ۱۶۲۸-۱۵۰۱ م. صورت گرفته است. هم‌چنین در پی شناختن زمینه‌ها و نتایج اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی این تحولات است.

۱-۶- ضرورت و اهمیت پژوهش

پژوهش حاضر در گروه تحقیقات بنیادی-نظری است. روش به کار برده شده در آن به صورت توصیفی-تحلیلی می‌باشد که در آن رویدادها و حوادث را شرح می‌دهیم و به بیان دلایل و علت آن‌ها می‌پردازیم. روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش، روش کتابخانه‌ای می‌باشد.

۱-۷- پیشینه پژوهش

۱-۷-۱- *مقایسه‌ای میان نیروی نظامی دولت عثمانی و صفوی از وحید باصری (۱۳۹۱):* در این مقاله نویسنده ضمن مقایسه سپاه صفوی و عثمانی، به چگونگی روی کار آمدن سپاه قول‌لر و قورچی‌ها و نقش آنان در دولت صفویه پرداخته است. با این احوال تشکیلات نظامی شاهسون و نقش آن در تحولات نظامی صفوی از دوران شاه عباس اول، مورد اغفال قرار گرفته است.

۱-۷-۲- *تحلیل استراتژی نظامی ایران و مؤلفه‌های آن در عصر شاه عباس بزرگ از هاشم آقاجری و دیگران (۱۳۸۹):* مقاله حاضر اهداف و مراحل استراتژی نظامی شاه عباس اول را مورد بررسی قرار داده است. این مقاله به صورت خلاصه از رقابت قزلباشان در دوره شاهان متقدم صفوی، تضعیف آنها توسط شاه عباس اول و جایگزینی نیروهای قول‌لر به جای ایشان بحث کرده‌اند. عدم توجه به جایگاه قوای قورچی و شاهسون در دوره مذکور از کاستی‌های این اثر به نظر می‌رسد.

۱-۷-۳- *نقش ترکان آناطولی در تشکیل و توسعه دولت صفوی از فاروق سومر (۱۳۷۱):* این کتاب اطلاعات مهمی را درباره نقش قبایل قزلباش در روی کار آمدن صفویان و خاستگاه طایفه‌های قزلباش و حضور آنها در دستگاه صفویان تا زمان شاه عباس اول ارائه می‌دهد. نویسنده در این اثر بیزاری قزلباشان از غلامان را یکی از دلایل اقدام شاه عباس در برکناری قزلباشان از مقامات دولتی و نظامی

می‌داند. همچنین این کتاب حاوی اطلاعاتی در مورد هدف شاه عباس اول از تشکیل سپاه قول‌لر در برابر سپاه ینی‌چری عثمانی اطلاعاتی ارائه می‌دهد.

۱-۷-۴- تاریخ سیاسی اجتماعی شاهسون‌های مغان اثر ریچارد تاپر (۱۳۸۴): کتاب حاضر اثر

جامعی در موضوع تاریخ سیاسی اقتصادی شاهسون‌ها از دوران تشکیل تا عهد معاصر می‌باشد. در بخش‌های نخستین کتاب به بررسی سیاست‌های شاه عباس اول در جهت تضعیف قزلباشان و ظهور اتحادیه شاهسون‌ها پرداخته شده است. با وجود این بیشترین اهتمام مؤلف در مطالعه پیشینه شاهسون‌ها در دوره‌های متأخر می‌باشد.

۱-۷-۵- غلامان خاصه نخبگان نوحاسته‌ی دوران صفوی اثر سوسن بابایی و دیگران (۱۳۹۳):

نویسندگان این اثر ضمن معرفی پدیده نوین قول‌لر یا غلامان شاهی در دوره صفوی، به بررسی کارکردهای مختلف ایشان در زمینه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پرداخته است. توجه ویژه نویسندگان به عملکرد اجتماعی و فرهنگی قول‌لر باعث غفلت ایشان از عملکرد سیاسی و نظامی آنان در دوره مذکور شده است. در این اثر همچنین موضوع اتحادیه سیاسی نظامی شاهسون در دوره شاه عباس اول مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۸- نقد و بررسی منابع و مآخذ

۱-۸-۱- منابع دست اول:

۱-۸-۱-۱- کتب تاریخنگاری

منابعی که ما را در روشن ساختن ابعاد مختلف عملکردهای قورچیان یاری می‌رساند، می‌توان به طور کلی به دو دسته تقسیم نمود: دسته اول منابعی است که در دوره زمانی قرون ۹ تا ۱۱ نگارش شده است و دسته دوم کتاب‌هایی را شامل می‌شود که حاصل تحقیقات و پژوهش‌های متأخرین است. منابع اصلی (دسته اول) عموماً نزدیکترین اطلاعات را درباره دوره مورد نظر به ما می‌دهند.

۱-۸-۱-۲- تاریخ عالم‌آرای عباسی

اسکندربیگ ترکمان معروف به منشی نویسنده تاریخ عالم آرای عباسی از مورخان و منشیان شاه عباس اول بود که دوازده سال پایانی عصر شاه عباس را در خدمت او گذراند. کتاب ارزشمند وی تاریخ عالم آرای عباسی، نه تنها به وقایع عصر شاه عباس اول، بلکه به وقایع قبل از او نیز نظر دارد. این اثر از مهم‌ترین منابع دوره شاه عباس اول صفوی می‌باشد. وی شاهد بیشتر حوادث سیاسی دوره سلطان محمد خدابنده و شاه عباس اول بوده است. این اثر اطلاعات ارزشمندی راجع به اختلافات قزلباشان و ایجاد سپاه قول‌لر توسط شاه عباس به دست می‌دهد.

۱-۸-۱-۳- احسن التواریخ

این کتاب اثر حسن بیگ روملو می‌باشد. نویسنده خود از طایفه روملوه‌ها بود و در بیشتر جنگ‌ها و لشکرکشی‌ها حضور داشته است. این اثر یکی از منابع مهمی است که در این پژوهش به کار گرفته شده است. حسن بیگ شرح دلاوری‌های سربازان قزلباش و فرماندهی سران قزلباش را در این کتاب شرح داده است. نویسنده که خود قورچی بوده در این اثر شرح جنگ‌های قورچیان با گرجیان، کردها و عثمانی‌ها را آورده است. این منبع در پژوهش مورد نظر به صورت مستمر مورداستفاده قرار گرفته است.

۱-۸-۱-۴- تاریخ ایلچی نظام شاه

این اثر نوشته خورشاه بن قباد حسینی، کتابی به زبان فارسی در تاریخ عمومی می‌باشد. این اثر به نام تاریخ خورشاه و تاریخ قطبی نیز معروف است. خورشاه، کتاب را در سال ۹۷۱ هـ.ق نوشته و محمدرضا نصیری و کوئیچی‌هانه‌دا، دو مقاله از آن را که به تاریخ صفویه و پادشاهان هندوستان مربوط است را در سال ۱۳۷۹ شمسی با عنوان «تاریخ ایلچی نظام‌شاه» تاریخ صفویه از آغاز تا سال ۹۷۲ هـ.ق گردآوری کرده‌اند. انگیزه مؤلف ثبت وقایع تاریخ و عبرت از گذشتگان بوده است. وی یک سال و نیم در اردوهای شاه طهماسب حضور داشته و همراه شاه به گرجستان و شروان سفر کرده است. همراهی با شاه طهماسب باعث شده وی اغلب مشاهدات خود را در کتاب آورده که بدین وسیله بر اعتبار اثر افزوده است.

۱-۸-۱-۵- نقاوه الآثار

نقاوه الآثار تألیف محمود بن هدایت‌الله افوشته‌ای نطنزی، اثری به فارسی در تاریخ صفویه می‌باشد. این کتاب شامل واپسین ایام زندگانی شاه طهماسب اول تا یازدهمین سال پادشاهی شاه عباس اول (۱۰۰۷ هجری قمری) می‌باشد. این منبع بی‌تردید یکی از منابع مهم ایران عصر صفوی است و موضوع آن به دورانی مربوط می‌شود که از لحاظ جریان‌های نظامی و سیاسی برای دولت صفوی زمان حساسی بود. پس از مرگ شاه اسماعیل، در دوران سلطنت فرزندش شاه طهماسب، پس از جنگ با اوزبکان و عثمانیان، آرامشی دیرپای در مملکت پدید آمد که طی آن دولت صفوی موجودیت خود را حفظ کرد. اما با مرگ این پادشاه دوران هرج و مرج که ناشی از رقابت میان قزلباشان بود شروع شد. این اثر به خوبی توانسته است این فضای آشوب و هرج و مرج را به تصویر بکشد.

۱-۸-۱-۶- تکمله الاخبار

خواجه زین العابدین علی مشهور به عبدی بیگ شیرازی و متخلص به نویدی می‌باشد. وی از شاعران و دبیران دولت صفوی است، که بخش مفید زندگیش را در دوران شاه طهماسب اول سپری کرده است. یکی از مهم‌ترین آثار او کتاب تکمله الاخبار است که رخدادهای دوره صفوی را تا سال ۹۷۸ هجری نگاشته است. این کتاب از نظر متن شباهت زیادی با کتاب تاریخ جهان‌آرا قاضی احمد غفاری کاشانی دارد. این کتاب راجع به رشادت‌های قزلباشان در جنگ چالدران، جنگ جام و لشکرکشی‌های شاه طهماسب به گرجستان مورد استفاده قرار گرفته است.

۱-۸-۱-۷- روضه الصفویه

این کتاب، اثر میرزا بیگ حسن‌بن حسینی جنابدی نویسنده و مورخ دوران شاه عباس اول صفوی است. از زندگی مؤلف اطلاع خاصی در دست نیست مگر تألیف کتاب روضه الصفویه و اشاراتی چند که در این کتاب دیده می‌شود. مؤلف در سفرهای شاه و همراه سپاه بوده است. محدوده زمانی نگارش اثر طبق

نوشته مؤلف، از ابتدای ظهور شاه اسماعیل اول صفوی تا سال سی و هشتم سلطنت شاه عباس اول صفوی را دربر می‌گیرد.

۸-۱-۸-۱- جواهر الاخبار

یکی دیگر از منابع مورد استفاده در این تحقیق جواهر الاخبار اثر بوداق منشی قزوینی است. وی خود از منشیان دربار شاه طهماسب بوده است و از نزدیک با دولت‌مردان قزلباش ارتباط داشته است. از جمله این سران محمدخان تکه‌لو حاکم بغداد بود که بوداق در خدمت وی بود. این کتاب اطلاعات با ارزشی از قزلباشان، منصب قورچی و قورچی‌باشی و اقدامات قوم تکه‌لو ارائه می‌دهد.

۹-۱-۸-۱- تذکره شاه طهماسب

نویسنده این اثر شاه طهماسب اول صفوی است. این کتاب اطلاعات مهمی درباره مسائل مختلف سیاسی، نظامی و قبایل مختلف قزلباش و سیاست شاه در برابر قزلباشان را می‌توان از لابه‌لای مطالب این کتاب به دست آورد.

۱۰-۱-۸-۱- نقش ترکان آناتولی در تشکیل و توسعه دولت صفوی

این کتاب اثر فاروق سومر است. کتاب فوق از جمله کتبی است که با دقت از نقش ترکان آناتولی در تأسیس و پیشبرد امور دولت صفوی در آن سخن رفته است. فاروق سومر در این کتاب ظهور دولت صفوی را نشأت گرفته از مجاهدت‌های قزلباشان می‌داند و عوامل دیگر را در درجات دیگر قرار داده است. با این حال اثر مورد نظر در مورد قورچیان و نقش آنان در حکومت صفویه و قورچی‌باشی‌ها و این که چه کسانی از قزلباشان به این مقام می‌رسیدند اطلاعات درخور توجهی می‌دهد.

۹-۱- سفرنامه‌ها

۱-۹-۱- سفرنامه دلاواله

پیترو دلاواله، سیاح و جهانگرد معروف ایتالیایی در سال ۱۰۲۵هـ.ق / ۱۶۱۷م. در زمان شاه عباس اول به ایران آمد. وی در این کتاب با دقتی کم نظیر مشاهدات خود را در سفر به ایران شرح می‌دهد. وی هدف خود از سفر به ایران، شرکت در لشکرکشی علیه ترکان عثمانی و فراهم آوردن امکان مهاجرت مسیحیان ساکن عثمانی به ایران بوده است. در این اثر می‌توان در مورد گرجیانی که در دوره شاه عباس در ایران بودند و جایگاهشان اطلاعات دقیقی به دست آورد.

۱-۹-۲- سفرنامه شاردن

ژان شاردن جواهر فروش و جهانگرد فرانسوی بود که کتاب ۱۰ جلدی «سفرهای سر ژان شاردن» به عنوان یکی از بهترین کارهای پژوهشگران غربی درباره ایران و خاور نزدیک بر شمرده می‌شود. این کتاب برای اولین بار در ایران با نام «سیاحتنامه شاردن» با ترجمه محمد عباسی توسط مؤسسه مطبوعاتی امیرکبیر در سال ۱۳۳۵ منتشر شده است. در جلد ۸ این سفرنامه درمورد منصب قورچی و قول‌ر و فرماندهان آنها موقعیت و جایگاهشان اطلاعات خوبی به دست می‌دهد.

۱-۹-۳- سفرنامه تاورنیه

سفر اول تاورنیه در زمان سلطنت شاه‌صفی و سفرهای دیگرش در زمان شاه‌عباس دوم و شاه‌سلیمان بود. تاورنیه تاریخ خود را تنها وقف جنگ‌ها نکرده، بلکه افکار، عقاید و عادات و رسوم جامعه ایران را شناخته و در اثر خود عرضه کرده است. وی در این اثر طرز حکومت صفوی، وضع حکام و نوع حکومت آن‌ها و مهم‌تر از همه طرز اداره قشون و مشاغل درباری را آورده است.

۱-۹-۴- سفرنامه کمپفر

انگلبرت کمپفر جهانگرد آلمانی درباره مسافرت‌هایش به روسیه، ایران، هند، آسیای شرقی دو کتاب نوشته است. یکی از این کتاب‌ها با نام سفرنامه کمپفر توسط کیکاووس جهانداری به فارسی ترجمه شده

است. فصل پنجم این کتاب درمورد قشون، مناصب و مشاغل نظامی ایران و فرماندهان آنها صحبت می‌کند. این فصل به صورت مختصر راجع به قورچی و قورچی‌باشی و همچنین به نظام غلامان می‌پردازد.

۱-۹-۵- سفرنامه کاری

این سفرنامه اثر جووانی فرانچسکو جهانگرد ایتالیایی می‌باشد، که همزمان با سلطنت شاه سلیمان صفوی وارد ایران شد. فصل ششم این اثر به مناصب و مشاغل دربار ایران می‌پردازد. این کتاب درمورد نظام قورچی و قورچی‌باشی و همچنین نظام غلامان اطلاعات مفیدی به دست می‌دهد.

۱-۱۰-۱- تحقیقات جدید

۱-۱۰-۱- دیوان و قشون در عصر صفوی:

این کتاب اثر ویلیام فلور می‌باشد. کتاب حاضر، درباره دیوان‌ها و قشون نظامی عصر صفوی است و در سه فصل تنظیم شده است: فصل نخست، درباره سازمان حکومت مرکزی، مناصب عالی دولتی و رویه‌های دیوان عالی است. فصل دوم به بحث درباره حکومت ایالتی اختصاص دارد. موضوع فصل سوم نیز قشون صفویه، چگونگی شکل‌گیری آن و اصطلاحات در قشون است. در این فصل صرفاً در مورد واحدهای قشون صحبت نمی‌کند، بلکه سلاح‌های مورد استفاده آن، نحوه نبردها و محاصره‌ها را نیز شرح داده است. اطلاعات این اثر درمورد قورچیان، وظایف، تجهیزات و تعداد و افول آنان در حکومت صفویه و همچنین در مورد نظام قول‌ر بسیار مفید واقع گشته است.

۱-۱۰-۲- تشکیل دولت ملی در ایران:

کتاب تشکیل دولت ملی در ایران اثر والتر هینتس و ترجمه کیکاووس جهاننداری می‌باشد. این کتاب به تشکیل حکومت آق‌قویونلو و اوایل صفویه به خصوص فعالیت‌های نظامی شیخ جنید و شیخ حیدر می‌پردازد. در این اثر به تشکیلات قزلباش‌ها نیز پرداخته است.

۱-۱۰-۳- شاه عباس اول:

این اثر نوشته موجهر پارسادوست می‌باشد. موضوع این کتاب در مورد تولد و زندگانی شاه عباس و اقدامات وی در طول حکومتش می‌باشد. نویسنده در این اثر به آشفتگی‌های کشور در اوایل حکومت شاه عباس که ناشی از اختلافات قزلباشان بود می‌پردازد. این اثر همچنین در مورد قورچیان، قول‌لر و شاهسون اطلاعات جامعی ارائه می‌دهد.

۱-۱۰-۴- صفویان در گذرگاه تاریخ:

این کتاب اثر حمیدرضا صفاکیش است. موضوع این کتاب، شرح تاریخ سلسله صفوی و معرفی این سلسله از جنبه‌های گوناگون است. در این کتاب تلاش شده تا حکومت صفویه را طی پنج بخش به مخاطبان معرفی کند. این اثر در مورد روابط خارجی صفویه، اختلافات قزلباشان تا دوره شاه عباس، قورچیان و غلامان خاصه در دوره شاه عباس اطلاعات مفیدی ارائه می‌دهد.

فصل دوم:

نقش قورچیان در روند تحولات تشکیلات

نظامی صفویان

درآمد

سرسلسله خاندان صفویه شیخ صفی‌الدین اردبیلی به سبب مقام بلند عرفانی خود، همواره از توجه ایلیخانان مغول برخوردار بود. وی پس از آشنایی با شیخ زاهد گیلانی به مدت ۲۵ سال در حلقه مریدان او بود و بعد از ازدواج با بی بی فاطمه دختر شیخ زاهد پس از مرگ او، در همان طریقت جانشین وی شد. شیخ صفی در طول حیات خود تأثیر سیاسی بسیاری بر جای نهاد. اخلاف شیخ صفی جنبش‌های سرسختانه‌ای را درپیش گرفتند. آنان این جنبش‌ها را تحت‌عنوان غزا و جهاد انجام دادند. شیخ حیدر همت‌والایی در غزا و جهاد داشت. وی پس از مرگ پدر مرشد کامل شد و با ازدواج با دختر اوزون حسن اتحاد و دوستی خود را با آق‌قویونلوها مستحکم کرد. شیخ حیدر برای این‌که مریدان خود را از دیگران ممتاز کند طاقیه سرخ رنگی را که دوازده ترک داشت بر سرشان گذاشت، به همین سبب آن‌ها را قزلباش می‌گفتند. قزلباشان نیروهای نظامی دولت صفویه بودند. هر چند در برخی از برهه‌ها از قدرت ایشان کاسته شد، اما آنها تا اواخر صفویان همچنان به عنوان یکی از قوای نظامی دولت شناخته می‌شدند. از آن‌جا که دوره صفویه، دوره‌ای طولانی از تاریخ ایران را دربرمی‌گیرد، بررسی نقش قورچیان به عنوان ستون اصلی قوای قزلباش صفوی تا دوره شاه عباس اول از اهمیت اساسی برخوردار است.

۲-۱- مفهوم قورچی

به معنای سلاح و ساز و برگ جنگی می‌باشد و قورچی کسی است که دارای آن‌هاست (پارسادوست، ۱۳۸۸: ۴۵۲). یکی از معانی قور «مهمات» (ساز و برگ) است (مینورسکی، ۱۳۳۴: ۸۷؛ قدیانی، ۱۳۷۶: ۶۲۹). لغت قورچی مشتق از لغت قوروماخ ترکی است که نگاه کردن و مواظب بودن معنی می‌دهد (دلواله، ۱۳۸۴: ۲۸۱). قوروجی، قورچی یا قورچی به معنای محافظ (نجدت، بی‌تا: ۵۹۷) سلاحشور،

جبه‌چی، عسکرسواره، میرشب، عسس، کوتوال، ضبطیه، محافظ بلده، سلاحدار که به عربی سلاحی گویند، می‌باشد (افندی بخاری، ۱۲۹۷: ۲۳۳؛ نصیری و دیگران، ۱۳۹۳، ۱۷۸).

۲-۲- قورچیان

قور در لغت به معنای سلاح است که پسوند چی به آن اضافه شده و به معنای سرباز سپاهی سلاحدار می‌باشد. معنی عسس، سرباز و محافظ هم دارد. همچنین به معنای سواره نظام زره‌پوش در دوره ایلخانان و آق‌قویونلو وجود داشته‌اند. آق‌قویونلوها برای مأموریت‌های حساس و مهم آنها را به کار می‌برده‌اند. معادل عثمانی قورچی، ینی‌چری و اجاق‌لری بود. این واژه ترکی در دوره صفویه وارد اصطلاحات نظامی صفویه شده و فرزندان اعیان و اشراف نظامی برای تشکیل فوج نظامی سواره نظام کشیک وارد این تشکیلات می‌شدند. به طور ویژه واحدهای سواره نظام قبایل قزلباش ترکمن به این نام خوانده می‌شدند. در منابع صفوی از اصطلاحاتی چون قورچی شمشیر و تیروکمان استفاده شده است. برای محافظان دربار از عنوان قورچی خاصه شاه و قورچیان نظام شاه استفاده شده است. رییس این قورچیان قورچی‌باشی نامیده می‌شد. قورچی‌باشی در ابتدا زیردست امیرالامرا بود اما در دوره شاه طهماسب جای امیرالامرا را گرفت. قورچی با ترکیب واژگانی چون تیر، کمان، زره، کفش، قدح و غیره مناصب گوناگونی را نیز تشکیل می‌داد که تا ۱۲ مورد از این‌ها در منابع صفوی به چشم می‌خورد. عنوان مشابه قوربیگی در حکومت بابرین نیز دیده می‌شود (دایره المعارف). قورچیان سپاه مخصوص صفوی بودند که ستون سپاه یعنی بهترین جزء آن، و نیز طبقه اشراف و ممتاز کشور را تشکیل می‌دادند. این نیروها را بیشتر از طوایف بانفوذ همچون نیروهای استاجلو، شاملو، چینی تشکیل می‌دادند. گروه دیگری از قورچی‌ها، قورچی‌های غریبلو یا غریبلر نامیده می‌شدند. اینان از افراد آزاد و غیر وابسته قبایل بودند (سومر، ۱۳۷۱: ۱۰۲؛ شاردن، ۱۳۴۵، ج ۸: ۲۰۵؛ فلور، ۱۳۷۸: ۱۹۸). آنان را از میان قبایل قزلباش برمی‌گزیدند و به عنوان ملازمان خاصه می‌شمردند. به آنها قزلباش نیز می‌گفتند (بیانی، ۱۳۷۸: ۱۱۶؛ تاورنیه، ۱۳۳۶: ۵۸۲). قورچیان در جنگ‌ها همواره سواره نبرد می‌کردند و تاجی که دارای زرهی زنجیردار بود بر سر می‌گذاشتند

(پارسادوست، ۱۳۸۸: ۴۵۲). حقوقی که برای اینان در نظر گرفته می‌شد، سیصد تالر (دلار) است که شامل هزینه نگهداری اسبشان نیز می‌شود (اولناریوس، ۱۳۸۰: ۳۱۹). ایشان به عنوان آزادانه در کشور زندگی می‌کنند. زمانی که جنگ آغاز شود در محل خدمت حاضر می‌شوند و تحت فرماندهی قورچی‌باشی وظایف خود را انجام می‌دهند (همان، ۳۲۴).

قورچیان همچنین از سواران عشیره‌ای و ایلیاتی بودند. کلاه این جنگجویان که به همان مناسبت گاه عنوان قزلباش نیز به آنها می‌دادند، کلاه سرخ رنگی بود که شیخ حیدر برای مریدان خود ابداع کرده بود. سبیل‌های بلند نیز از مشخصات آنها بود (مینورسکی، ۱۳۳۴: ۵۳). قورچیان در عصر صفویه محافظان شخصی شاه بودند (فلور، ۱۳۷۸: ۱۸۳). این نیروی نظامی مجهز به تیر و کمان، شمشیر، خنجر و تبر بودند و به دلیل قدرت و شجاعت خود مشهورند. (فلسفی، ۱۳۳۲: ۴۴؛ کمپفر، ۱۳۶۰: ۸۷). قورچیان به قامت‌های بلند کشیده، شجاعت و تهور خود معروف‌اند. آنان با اتکاء به خدماتی که در به قدرت رسیدن صفویه داشتند به خود مغرورند. مهم‌ترین وظیفه آنان حفاظت از شاه و کاخ سلطنتی وی بود. ایشان همچنین، برای انجام فرمایشات شاه و نظارت بر اجرای آن، به مأموریت رسمی می‌رفتند (فلور، ۱۳۸۷: ۲۰۶). قدرت اینان در درجه اول به دلیل خدماتی که در به قدرت رسیدن خاندان صفویه داشتند مهم است. این‌ها که با اتحاد طوایف خود به ده تا دوازده هزار نیروی جنگی می‌رسیدند همواره به دستورات فرمانده خود یعنی قورچی‌باشی پای‌بند بودند (کمپفر، ۱۳۶۰: ۸۷).

۲-۲-۱- انواع قورچی

قورچیان عبارت بودند از: ۱- قورچی دستار ۲- قورچی شمشیر ۳- قورچی خنجر ۴- قورچی کمان ۵- قورچی زره ۶- قورچی ترکش ۷- قورچی سپر ۸- قورچی زره ۹- قورچی دستکش ۱۰- قورچی کفش ۱۱- قورچی جام ۱۲- قورچی رکاب ۱۳- قورچی دهنه اسب (جلودار) (تاجبخش، ۱۳۷۸: ۳۹۴).

۲-۲-۲- وزیر قورچیان (وزیر سرکار قورچی)

وزیر سر کار قورچی امور اداری قورچیان را بر عهده داشت و برای رسیدگی به امور حسابداری و دفتری از یک «مستوفی» (حسابدار) کمک می‌گرفت. مکان نشستن وزیر قورچیان در مجلس شاه، در طرف راست شاه و کمی پایین‌تر از منشی‌الممالک قرار دارد. و اگر در سمت چپ مجلس قرار گیرد، از داروغه دفترخانه پایین‌تر می‌نشیند. آنان در روزهای سان دیدن لشکر، در حضور فرمانده گزارش خود را به طور مستقیم به عرض پادشاه می‌رساندند. وزیران به عنوان دبیران و حساب‌رسان فعالیت داشتند و اسناد مربوط به انتصابات و «کیفیات و تصدیقات حضور و خدمت اسفار و نسخجات و سپه‌سالاران و سرداران که در باب ملازمان قدیمی نوشته می‌شد» که به امضای وزیر دیوان اعلی و قورچی‌باشی می‌رسید، تنظیم می‌کردند. آنها از حق ویژه مهر کردن یا تأیید برخی از احکام، تصدیقات و کیفیات «قورچیان و یوزباشیان و یساولان قور و غیره» نیز برخوردار بودند. احکام مربوط به این نیروها نزد آنها حفظ می‌شد و «ارقام ملازمت و اضافه تیول و مواجب» آنها را می‌نوشتند. همچنین، احکام و ارقام مواجب و تیول و همه‌ساله و انعام، تنخواه براتی و کیفیات را مهر می‌کردند (میرزا سمیعا، ۱۳۳۲: ۳۷-۳۶؛ نصیری، ۱۳۷۱: ۵۴).

۲-۳- قورچی‌باشی

قورچی‌باشی، سردار یا امیر قورچی‌ها فرمانده کل قورچیان (بیانی، ۱۳۷۸: ۱۶۶؛ کارری، ۱۳۸۳: ۱۹۵) و از لحاظ مقام و نفوذ صاحب مقام دوم پس از وزیراعظم در دستگاه حکومتی بود. در واقع در دوره صفویه، قورچی‌باشی به عنوان اعیان و اشراف شناخته می‌شد. وی فرمانده قورچی‌های سوار شاه نیز می‌باشد و در رتبه اول دارد. قورچی‌باشی یکی از افراد چهارگانه بود که در «دولتخانه مبارکه از ارکان دولت قاهره» بود. وی در اداره حکومت کشور نقش مهمی بر عهده داشت. رأی او در مسائل نظامی و تصمیم‌گیری‌های شاه بسیار مؤثر بود. به غیر از تصمیم‌های لشکرکشی، وظایف قورچی‌باشی رسیدگی به امور سپاه، استخدام، انتصاب و تدارکات دسته‌های مختلف نظامی بود. قورچی‌باشی از اعضای امرای

جانقی^۱ محسوب می‌شد (میرزا سمیعا، ۱۳۳۲: ۷-۵؛ کمپفر، ۱۳۶۰: ۸۷؛ فلور، ۱۳۸۵: ۶۹). قورچی‌باشی مسئولیت نظارت بر کارگاه‌های نظامی از جمله اسلحه‌خانه‌ها و زرادخانه‌ها را بر عهده داشت. دسته‌های مختلف پیاده یا سواره‌نظام، دسته‌های نظامی توپچیان و تفنگچیان زیر نظر قورچی‌باشی خدمت می‌کردند. قورچی‌باشی و ادارات تابعش دارای وظایف مفصلی بودند و دفاتر و بخشهای متعددی را زیر نظر داشتند. تمام اقدامات نظامی، خرید مهمات و تدارکات، پرداخت حقوق کارکنان نظامی، موارد استخدامی و غیبت و فوت در دفاتر و دوایر مخصوص ثبت می‌شد. کارکنان اداری این دوایر موظف به تهیه آماری دقیق بودند تا در موارد لزوم بتوان آنها را بررسی کرد (مینورسکی، ۱۳۳۴: ۸۸-۸۵؛ قدیانی، ۱۳۸۴: ۱۳۳). قورچی‌باشی‌ها که همیشه قزلباش بودند، مهم‌ترین فرمانده نظامی باقی ماندند (متی، ۱۳۹۳: ۱۲۳). القاب معمول آنها «تولیت و رفعت و اقبال‌پناه عزت، اجلال دستگاه عالیجاه مقرب‌الخاقانی، عمده‌الامراء اعظام، ایالت و شوکت‌پناه، حشمت و جلالت‌دستگاه، لایاله و الاقبال» بوده است (نصیری، ۱۳۷۱: ۱۱؛ رهبرن، ۱۳۸۳: ۳۰). قورچی‌باشی‌ها رییس نظامیانی بودند که از قزلباشان تشکیل می‌شدند. آنان به کارهای نظامی مشغول بودند و از خزانه دولت هم حقوق می‌گرفتند. اغلب شورش‌ها نیز به وسیله همین سپاهیان سرکوب می‌شد. تا قبل از تشکیل سپاه قول‌لر هنگامی که ایران ارتش دائمی نداشت، قورچی‌باشی به منزله وزیر جنگ به شمار می‌رفت (وحید قزوینی، ۱۳۲۹: ۳۳۷؛ تاجبخش، ۱۳۷۸: ۳۹۸؛ مینورسکی، ۱۳۳۴: ۸۵). افسرانی که زیردست فرماندهی قورچی‌باشی بودند شامل «مین‌باشی» فرمانده یک‌هزار نفری، «یوزباشی» فرمانده یکصد نفری، و «اون‌باشی» فرمانده ده‌نفری می‌باشد (وحید قزوینی، ۱۳۲۹: ۳۳۷؛ تاورنیه، ۱۳۳۶: ۵۸۲؛ کارری، ۱۳۸۳: ۱۹۵). قورچی‌باشی که سردار قورچی‌ها بود از خود آنها بود. شاه نمی‌تواند از طایفه دیگر کسی را بر آنها سردار کند (تاورنیه، ۱۳۳۶: ۵۸۲؛ فلور، ۱۳۸۷: ۱۸۵). با این حال قورچیان به هنگام لشکرکشی فرماندهی فرماندهان غیرقورچی را می‌پذیرفتند. قورچی‌باشی در پیشنهاد نامزدان مشاغل مانند والی صاحب اختیار بود. در واقع این حق به حدود معینی محدود می‌شد. یعنی در مواردی پیشنهاد نامزد آن مقام با قورچی‌باشی بود که بخواهند کسی از بین قورچیان را به مأموریتی

^۱ . مجلس مشاوره عالی

بگمارند (مینورسکی، ۱۳۳۴: ۸۶). در لشکرکشی به بلخ در دوره شاه عباس اول فرماندهی قورچیان را علیقلی خان شاملو و قرچقای بیگ که غلام بود بر عهده داشتند (حسینی استرآبادی، ۱۳۶۶: ۱۷۳؛ فلور، ۱۳۷۸: ۱۸۵). نقش قورچی‌باشی در دولت‌های نخستین صفویه و رابطه متقابل آن با منصب امیرالامرای به یک اندازه مهم می‌باشد (سیوری، ۱۳۸۰: ۱۱۱). قورچی‌باشی نیز مانند دیگر مقامات نائب داشت. این نائب در غیاب وی به امور قورچیان رسیدگی می‌کرد. بنابر نوشته محمد یوسف نویسنده ذیل تاریخ عالم‌آرای عباسی علی بیگ سوکلان ذوالقدر، نائب و ملازم امیرخان قورچی‌باشی بود (یوسف، ۱۳۱۷: ۲۲۸؛ فلور، ۱۳۷۸: ۱۸۶). قورچی‌باشی به عنوان یکی از مقام‌های بزرگ کشور، منابع درآمد مختلفی داشت. یکی از این منابع درآمد، تیول بود (فلور، ۱۳۷۸، ۲۰۳). از اختیارات قورچی‌باشی، تهیه احتیاجات سپاه و نظم و ترتیب قشون بود. تا قبل از سلطنت شاه عباس اول که منصب قوللرآقاسی تعیین نشده بود، اینان درکمال قدرت بودند. اما بعد از تعیین منصب مزبور تا زمان شاه عباس دوم که جانی‌خان قورچی‌باشی، ساروتقی وزیراعظم را به قتل رسانده بود، به مرور از قدرت آن‌ها کاسته شد و صاحب این منصب با صاحبان مناصب دیگر برابر شد. وی ریش‌سفیدی ایلات را برعهده داشت. پادشاهان صفوی همیشه توجه زیادی به این منصب دوره صفوی داشتند (نصیری، ۱۳۷۱: ۱۴-۱۳).

۲-۴- نظامی‌گری شیوخ صفوی

۲-۴-۱- دوره شیخ جنید

شیخ جنید صفوی از مشایخ صفویه و پدر شیخ حیدر و جد شاه اسماعیل اول صفوی بود. پس از وفات پدرش شیخ ابراهیم، جانشین وی شد. با رسیدن شیخ جنید فرزند ابراهیم به رهبری طریقت صفویه، نهضت صفویه وارد مرحله مهمی شد. شیخ جنید مقدمات قدرت دنیوی را پی‌ریزی کرد و به خود عنوان سلطان داد. وی بر این اساس مریدان خود را به طرف غزا و جهاد با کفار سوق داد و خود را سلطان جنید خواند. شیخ جنید پس از رسیدن به رهبری ارشاد طریقت صفوی، نشانه‌های آشکاری از تمایل خود به قدرت دنیوی و پادشاهی نشان داد. وی با تحریک مریدانش به جهاد علیه کفار که مسیحیان قفقاز و

آناتولی بودند، روحیه جنگجویی را وارد طریقت ساخت. جنید که از سوی مریدانش مرشد کامل محسوب می‌شد، برای پرهیز از درگیری با جهان‌شاه قراقویونلو عازم دیار بکر شد. وی با جمعی از مریدانش به اوزون حسن آق‌قویونلو پیوست. شیخ جنید پس از ازدواج با خواهر اوزون حسن مریدان و سفیران خود را به آذربایجان فرستاد. در مدت اندکی در حدود ده‌هزار نیروی نظامی مسلح از محبان و دوستداران خاندان صفویه اطراف وی گرد آمدند. شیخ با کمک همین مریدان و دوستداران، به قصد جهاد با کفار عازم طرابوزان شد (جنابدی، ۱۳۷۸: ۹۴؛ امینی هروی، ۱۳۸۳: ۳۸؛ سیوری، ۱۳۷۲: ۱۶-۱۵). شیخ جنید قبل از این که دست به لشکرکشی بزند، تدارکات وسیعی فراهم ساخت. وی زمانی که پس از وفات پدرش در سال ۸۵۱ هـ.ق/۱۴۴۷ م. رهبری طریقت را به دست گرفت، به نواحی مختلف شام و آناتولی سفر کرد. به نظر می‌رسد وی این سفرها را برای گردآوری افراد و تعلیم فنون نظامی به آنها انجام داده است. شیخ جنید بعد از غزای کوتاه‌مدت طرابزون، توجه خود را به منطقه قفقاز معطوف کرد. وی در سال ۸۶۴ هـ.ق/۶۰-۱۴۵۹ م. حملات وسیعی علیه چرکس‌های گرجستان انجام داد (تتوی، ۱۳۸۲: ۵۴۷۷؛ مزاولی، ۱۳۶۳: ۱۵۵-۱۵۴). پس از مدتی شیخ جنید، که اقامت طولانی در دیاربکر را برای خود دشوار دید، بدون جلب رضایت جهان‌شاه قراقویونلو به اردبیل بازگشت. کثرت مریدان شیخ جنید موجب ترس و توهم جهان‌شاه قراقویونلو شد. جهان‌شاه به محض اطلاع یافتن از بازگشت شیخ به اردبیل از شیخ جعفر عمومی جنید خواست تا جنید را از اردبیل براند. شیخ جنید از نیت جهان‌شاه آگاه شد. وی در این زمان، زمینه را برای اجرای اهدافش که رسیدن به قدرت و ریاست دنیوی بود مناسب دید و مریدانش را احضار کرد. در همین اوضاع هوادارانش نه تنها پشت وی را خالی نکردند، بلکه بر تعداد هواداران وی نیز افزوده شد (شاملو، ۱۳۷۱: ۳۱؛ حجازی‌فر، ۱۳۷۴: ۲۱؛ رییس نیا، ۱۳۸۰: ۱۴۵). او با وجود کمی لشکریانش، ولی به خاطر شجاعت و ازجان‌گذشتگی مریدان، به پیروزی خود در این نبرد امیدوار بود. در اندک زمانی نزدیک به ده‌هزار نفر از کسانی که به شیخ ارادت داشتند، به اردوی وی آمدند. این بار، شیخ جنید سپاهی از مریدان خویش گردآورد تا در مقابل جهان‌شاه ایستادگی کند. در این هنگام، شیخ جنید به همراه مریدانش به شیروان حمله کرد. در آن زمان حکومت شیروان توسط خلیل سلطان اداره می‌شد. وی وقتی

Family name: Ahangar Arjmandi	Name: Fateme
Title of Thesis: Safavid military development from ghoorchi to gollar and shahsavan 907-1038 A.H/1501-1628 A.D.: resultant process	
Supervisor: Hasan Asadi: (Ph.D) Advisor: Sajjad Hosseini (Ph.D)	
Graduate Degree M.A. Major: History Specialty: Islamic Iran University: Mohaghegh Ardabili Faculty: Literature and Humanities Graduation date: 4-2-2018 Number of pages: 93	
<p>Abstract:</p> <p>Shah isma'il I Safavid reigned in reign of the tribal forces of Anatolia Turkmen, who were the guardians of the Safavid tradition. During the reign of Shah Isma'il and Tahmasb I, the troops and, in general, military affairs were on the hands of the tribal forces of Qizilbash and its leaders. But the power struggle between these tribes and the chaos caused by Shah Tahmasb and Shah Abbas forced them to make changes in the military structure. The creation of a nonviolent and loyal, fixed army of Georgian and Armenian slaves called Gollar, on the one hand, and the establishment of the Shahsevan unit, on the other hand, was among these. With these actions, the powers of the arbors were reduced and the balance between these forces was established. The main purpose of creating these forces</p> <p>Because the tribal forces were loyal .was to provide personal and direct loyalty to the king To their own people were commanded by them.</p>	
Keywords: Ghezelbashan, Ghoorchian, Gollar, shahsavan, Shah Abbas the first .	

University of Mohaghegh Ardabili
Faculty of Literature and Humanities
Department of Archeology and History

Thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of
M.A. in Trends history of Islamic Iran

Title:

**Safavid military development from Ghoorchi to Gollar and Shahsavan
907-1038 A.H/1501-1628 A.D.**

Supervisor:

Hasan Asadi (Ph. D)

Advisor:

Sajjad Hosseini (Ph. D)

By:

Fateme Ahangar arjmandi

February – 2018